

Светът на демоните в слово и образ

Ивета Тодорова-Пургова

The author analyzes the historical changes of human notions and perceptions about demonic creatures from ancient times till the present days. The world of demons has always been "densly populated", although one sort of its "inhabitants" could be replaced with another or could be described in another way by different generations in different historical periods. It is stressed that people believe in demons even today, although "modern" demons can have a quite different appearance and different kinds of activities, especially in big cities.

(И казваше му Исус: Излез от човека, душо нечиста.) И после Исус го попита: как ти е името? А той му каза: Легеон ми е името; защото сме мнозина.

Марко 5: 8, 9

Светът на демоните винаги е бил пренаселен, макар че видът и характерът на неговите "жители" се е променял в историческото време на човечеството. Някога повечето от тях са били богове, но рядко са били възприемани само в позитивен смисъл. Представата за противоречивата им двойствена природа е мотивирала човешката активност едновременно в две посоки - да изрази почит и благодарност за оказаната помощ и да предпази неразумните от зловредни влияния.

След установяването и разпространението на монотеистичните религии, в писмените интерпретации на Свещените книги трайно се закрепостява мястото на демоните. Независимо от техния произход, същност и функции, те се възприемат като антагонисти на Бога, доколкото се свързват само с дявола и неговите безкрайни превъплъщения. Именно затова те се определят като "низши" и вече изразяването на почит е не само ненужно, но и еретично. Наличието на демоните не се оспорва, но отношението към тях в официалната богословска литература е еднозначно - пледира се за предпазване от тяхното влияние върху човека и се коментират различни начини за прогонването им. Доказателствата за тяхното съществуване се извеждат от самия библейски текст (срв. Марко 7: 24-30; 9: 17-29), а влиянието им върху хората се търси в нежелателните промени, които се наблюдават у конкретни индивиди. Тези промени засягат както физическото им състояние (придобиване на свръхестествени сили, епилептични припадъци, замъгляване на съзнанието, нечувствителност към болка и т.н.), така и ментални промени, към които се отнасят гласолалията, свръхестественото знание,

психическа мощ (включително телепатия и ясновидство). Последните се съпровождат със страх от Исус и богохулствени прояви. Избавлението от тях е възможно само “в името на Исус”.

Твърде различна от каноничната християнска интерпретация е фолклорната представа за демоните и съответстващите ѝ устни интерпретации на тяхната същност и изяви. В тях демоните продължават да присъствуват със старата си двойствена природа, благодарение на която участвуват в различен тип взаимоотношения с хората. Тези взаимоотношения се реализират в пространството и времето на ритуала и по специфичните за него нормативни предписания за човешкото поведение. Във фолклорния концептуален модел се запазва хоризонталната двудялба на света, при което Бог, християнските светци и всички демонични същества живеят “там, отвъд”. Вертикалната християнска космология се наслаждава върху нея, но не я променя съществено, доколкото “Раят=горе” и “Адът=долу” се осмислят като синоними на “оня свят=отвъд”.

При така преплетените заварени и придобити от християнството представи за структурата на света и “жителите” на “другия свят” не е възможно да се обособи строга йерархия на “отвъдните жители”. Ето защо е много трудно да се определи “низши” ли са “низшите” демони или не в съзнанието, което ги е извикало на живот и е дало конкретните им образи. А що се отнася до ясновидските, телепатични и пр. способности на някои хора, както и до необикновените им лечителски възможности, то те не само че не са резултат от влиянието на зли духове върху човешката психика, но “дар божи”, към който всички останали трябва да се отнасят с необходимото уважение.

Голямата жизнеустойчивост на демоничните персонажи е една от причините за дългогодишната борба на богословите с т.нар. “суеверия и предразсъдъци”, особено след излизането на техните “списъци”¹ в края на XV и началото на XVI век. Тази борба се води по различен начин при католиците и православните християни, различен е нейният характер и в различните страни, но тя никога не завършва. Демоните продължават да си “живеят” и днес в отредените им от човешката мисъл и чувство места, да участвуват в определянето на човешката съдба или да се намесват в нея по един или друг начин. Днес обаче те могат да имат съвършено различен облик и прояви, доколкото върху тяхното формиране влияят и някои от съвременните научни, теософски или окултни представи за света около нас. Изразите, които описват тяхната същност днес, са резултат не само от развитието на позитивистичните материалистични идеи за заобикалящата ни социална и природна среда след втората половина на XIX век, но и от вторичното вписване на тези идеи в логиката на създаващите се днес (след втората половина на XX век) междинни дисциплини от типа на психотрониката, парапсихологията и др. под.

И така, постепенно се очертава основният проблем, който ме занимава в това изложение - какви са **конкретните измерения на отношението приемственост/развитие**

¹ Имам пред вид излизането на знаменитите отчети на “Магдебургските центуриатори” (“Centuriatores Magdeburgi”), отразената в “Чука на вещиците” (“Malleus Maleficarum, 1487 год.) борба против магьосничеството във всичките му форми и огромното количество “демонологична литература”, публикувана в края на XV и началото на XVI век. Виж подробен анализ на този тип литература у Дж. Коккяра. История фолклористики в Европе, М., 1960, 60-92.

в представите за демоните от времето, когато фолклорът е доминираща културна система до днес.

Решението на този проблем съсъдържа в отговора на въпроси като: каква част от старите идеи се запазват, каква част от тях се трансформират, за да се адаптират в променения културен контекст и каква част е резултат от новите представи за света и неговото устройство. Тези въпроси могат да се зададат към различни демонични персонажи, но аз ще се огранича само върху един тип от тях - самодиви, самовили, вили - който е достатъчно широко разпространен сред всички южни славяни.

Бих искала да започна с един пример (конкретно описание на явление и неговите възможни обяснения), за да очертая посоките на по-нататъшните разсъждения в работата.

Неотдавна (през м. юни, 1995 год.) в списание “6 чуло”², което излиза в Белград, се помества една снимка и се задава въпроса: какво е това? За това какво се вижда на снимката имаме разказа на Милан Лазаревић: “Појаву сам приметно сасвим случајно. Отишао сам у воћњак да истерам овце и, просто се запањио, видевши необичан прстен од тамно зелене траве крај једног стабла шљиве пожегаче. Стабло је старо око 30 година, а прстен знатно веће траве него на другим местима и боје као да је од пластике, широк је 20 сантиметара. Читав прстен има пречник око четири метра. Оно што ме је највише зачудило у читавом случају је то што је прстен потпуно правилног кружног облика, као да је шестаром исписан на земљишту. Зачуђен, испричао сам о томе укућанима, а одмах потом позвао и суседе да виде ову необичну појаву. Убрзо се у мом воћњаку испод куће окупило доста посматрача, а најстарији међу њима рекоше како никада нису видели ништа слично.”³ Това събитие става в с. Лужнице, край Крагујевац.

Разполагаме и с две възможни обяснения на наблюдаваното явление.

Според първото от тях, това без съмнение е “**вилино коло**” (според българският вариант на названието “самодивско хорище” или “самодивско игрище”). Обяснението е дадено от известния лужнички ясновидец Богоје Ђорђевић: “То је, ван сваке сумње, вилино коло. Ја то најбоље знам, јер сам се тешко разболео 1965. године, само две стотине метара даље од места на којем су се сада појавили необични кругови на земљишту. Тада сам једва преживео, али и схватио да могу опазити нешто што други људи не могу.”⁴

Според второто от тях, това е “**отисак тајанствене свемирске летелице**”, защото това е място, където са спирали космически кораби, пренасящи извънземни същества на борда си. Обяснението е дадено от Војислав Миладиновић - известен биоенерготерапевт от Крагујевац: “Ја сам и раније тврдио да су планине Ртањ, Рудник, а нарочито околина Крагујеваца, места на којима су космичка зрачења најјаче изражена. Мислим да то ова појава у Лужницама најбоље потврђује, јер се ово село некако и налази на релацији Крагујевац-Рудник. Нешто слично догађало се пре неколико година на планини Ртањ, када се на ову планину спустио космички брод с ванземаљцима.”⁵

² Г. Лазаревић. Ванземаљци у Шумадији. - “6 чуло”, 1995, бр. 10, 34-35.

³ Пак там, с.34

⁴ Пак там

⁵ Пак там.

Съвсем очевидно е, че двете обяснения за наблюдаваното явление имат различен произход (наследеното фолклорно знание за вилите и съвременната информация за НЛО [UFO], разпространявана от всички масмедии и от специализираната в тази тематика литература) и се пораждат в различен социален контекст - селски (за първото обяснение) и градски (за второто обяснение). Те обаче съществуват едновременно в съвременната култура и са явно доказателство за това как новите представи съжителствуват със старите, докато има социална потребност от тях.

Приведеният пример показва една възможност за независими една от друга интерпретации на едно и също явление, породени във фолклорен и нефолклорен културен контекст. Съществуват обаче и възможности, при които съвременното тълкуване запазва част от фолклорното, като го видоизменя по определен начин. Понякога се запазва названието на явлението, като му се придава друг смисъл, а друг път се променя названието, но се запазват някои от старите му характеристики. Названията на самодивите и вилите най-често се запазват, но в някои прояви на съвременните полтъргайсти лесно можем да разпознаем стария пакостник караконджула, а в тези на някои видове зомби - съответните варианти на вампира. Не трябва да забравяме и възможността за контаминации в самото название - сравни например, "енергиен вампир".

На всички фолклористи е известно описанието на нашите баби от село за **самодивите** и **самовилите**, за начините, по които те влизат в контакт с хората. В най-общия български инвариант на това описание, самодивите са красиви девойки, облечени в дълги бели рокли със седемцветни пояси. Косите им са дълги и се носят разплетени. Те живеят най-често край водни източници (кладенци, реки и т.н.)⁶, в скали, накрая на гората или в самотно дърво (най-често орех), което се намира в гората или някъде из ливадите край селото. Хората не могат да ги видят и затова често извършват прегрешения спрямо тях - развалят им хорото или им разбутват трапезите, настъпват ги или им бутат люлка с бебе, т.е. разгневяват ги и получават съответното наказание за това - "самодивската болест" ("стъпкано", "вънкашно", "самодивско нагазено", "нагазуше", "ветрища" и пр.). В баянията за тази болест често се споменават възможните "грехове"⁷ към самодивите и се измолва от самодивите прошка на човешкото невежество (човекът не знае, че те са там) и несъвършенство (човекът не може да ги види). Те могат сами да поискат среща с човека и в резултат на това разполагаме и с многобройни разкази за срещи със самодиви край самотни колиби, пусти пътища, воденици и т.н. Най-често срещата става нощем, човекът присъства на "самодивско хоро" или "самодивска сватба" и се събужда по първи петли някъде далеч от своя дом. И тук има два варианта - или човекът едвам се е отървал от удавяне, падане в дълбока пропаст и други нещастия,

⁶ Е. Мицева. Невидими нощни гости. С., 1994, 15-17. Това дава основание на автора да определи самодивите като "водни демони", но в многобройни теренни материали, които се съхраняват в Архива на института за фолклор при БАН намираме и описания на тяхното местоживееие, което не ги свързва непременно с водни източници.

⁷ "Самодиви, самовили/ къде сте одили,/ какво сте правили?/ Къде бехте?/ На оро ли бехте,/ на сватба ли бехте,/ на кръщение ли бехте?/ Какво ви стори Иван?/ Дали ви танец прекина?/ Дали ви невеста бутна?/ Дали ви дете из кошче изфърли?/ Дали ви на трапеза оди по вънка?/ Опростете му..." - откъс от словесния текст на баене против "ветрища", записано от Гмитра Иванова Младенова, род. 1917 год, обр. IV кл, земеделие; записано в с. Дълги дел, окр. Михайловградски (днес обл. Монтана) през 1982 год. от И. Тодорова.

или е получил някаква дарба (ясновидска или лечителска). Самодивите се влюбват понякога в овчари и могат да станат техни невесты.⁸

Идентичен е случаят с **вилите** в сръбските и хърватски фолклорни варианти на този демоничен персонаж. Ето едно конкретно описание на среща с тях и произтеклите от нея последствия за човека: “Тек што је прошла поноћ кад смо стигли у виноград. На самом улазу, под једним орахом, на месечини приметим како се нешто креће у круг. Помислим да је нека животиња. Брату Радиши ништа не причам, али примећујем да он ништа од тога не види. Када смо се примирили, приметим да око дрвета игра коло прелепих девојака. Њихове хаљине пресијавале су се као сребро, а најмлађа и најлепша од њих махала ми је руком и позивала да им се придружим у колу. Протрљао сам очи и упитао брата да ли и он исто то види, али он се насмејао и рекао како ја то све измишљам. Прилегли смо на импровизоване кревете у виноградској колиби, али под утиском виђеног призора мени сан није долазио на очи. Стално су у моје дечачке мисли долазиле прелепе девојке на месечини. Сутрадан сам се тешко разболео. Дуго сам лебдео између живота и смрти, а када сам се од тога опоравио, отпочело је много тога да ми се приказује.”⁹

А сега да видим как се описват тези демонични същества от съвременните екстрасенси и хората, които споделят техните възгледи за света около нас.

В списание Stella (Tajanstveni svijet na granici znanosti), което излиза в Загреб, можем да прочетем следното описание:

“Vile su aktivan dio prirodnog svijeta čiji glavni zadatak predstavlja apsorpiranje životne energije, **chija** ili **prane** od Sunca te njeno raspoređivanje fizičkome svijetu oko nas. U njihove dužnosti i konkretnije zadatke spada i bavljenje strukturom i bojama cvijeća te briga oko biljnog korijena kao i potpomaganje razvitka minerala, povrća i životinjskog carstva.

Prema svojoj prirodi i “prebivalištu” smatraju se stanovnicima astralne razine što znači da su u principu nevidljive za ljudsko oko te da mogu poprimiti oblik po želji, iako se drže određenih obljubljenih oblika.

Usprkos tome što je građa njihova tijela toliko delikatna i nježna mogu se, u situacijama kada žele biti opažene materijalizirati što se dešava kada se pulsirajuća sfera žive svjetlosti s jarkom jezgrom koja čini njihovo normalno stanje, kondenzira.

Pri materijalizaciji svoga lika koriste kolektivnu svijest te podržavaju određene oblike koji im odgovaraju u prirodi.”¹⁰

Що се отнася до отношението на вилите към хората, то в повечето случаи се смята, че те избягват контактите с хора, защото човешкото поведение и желания често са агресивни и образуват астрални потоци, които им пречат. От друга страна, обаче, някои вили имат желание да помагат на хората и да се сприятеляват с отделни индивиди - най-често с онези от тях, които искат истински да разберат другите хора и изразяват добри чувства. Вилите могат да демонстрират своето присъствие, като пренасят разни неща отдалече или да участвуват в спиритически сеанси, като дават отговори с удари по масата.¹¹

⁸ Е. Мицева. Цит. съч., с. 16; виж и приложения текст “Овчар и самодива” на с. 46-47.

⁹ Г. Лазаревић...с.34

¹⁰ N. Horvat, S. Erega. Tko su vile. - “Stella (Tajanstveni svijet na granici znanosti)”, 1995, br. 17, 42-43.

¹¹ Пак там, с. 42.

Въпросът за самото съществуване на вилите се поставя по следния начин: "Napokon, ako smo okruženi nevidljivim radio valovima i zračenjima zašto onda ne bismo bili okruženi nekom vrstom nevidljivih stvorenja koja egzistiraju na sasvim različit način od nas, naročito ako se mnogi ljudi kunu u njihovo postojanje."¹²

В описанията на българските екстрасенси самодивите отново присъствуват с двойнствената си природа, но тя рядко се обсъжда от един и същи човек. Мненията за тях са разделени в двете различни ценностни посоки и това оказва влияние върху конкретния образ на самодивите, който се изгражда в техните разкази за тях.

Според едни екстрасенси, самодивите са "низши астрални тела, които се появяват на някои хора, които са податливи на такива визуални контакти. Когато човек се бои от тях, те се появяват по-често; ако не се бои - те не му се появяват. Те се появяват там, където има страх... Това (всички тези същества - И.Т.) са разновидности на астралните тела. Разновидности. Просто най-различни видове. Те се поддават на определена материализация при определени условия подходящи за тях - страх, депресия, съмнения, всички негативни страни на човешкия характер. И когато един човек е уязвим, в смисъл податлив на такъв контакт, може и да ги види. Но не всички могат да ги видят. Някои могат да ги чуят, други могат да ги почувствуват, трети могат да ги сънуват. Въпрос на концентрация при всеки човек е да получи някаква визуална или слухова представа за тях. Или просто като мисъл да мине, или просто като полъх да ги усети. Най-различни видове има и те се проявяват по различен начин в зависимост от човека. Всеки ги възприема според своята собствена мисъл и концентрация на мисълта. При възприемането на тези енергии, всеки е индивидуален. Не всеки може да види една самодива, но има такива, които могат да я видят. Не всеки може да се сблъска с нея, но има и такива, които могат да я докоснат. Не всеки може да я чуе, но има и такива, които могат да чуят гласа ѝ. Какво по-конкретно Ви интересува за самодивите? Дали са реален факт? Да, реален факт са. Други въпроси имате ли?"¹³

Според други екстрасенси самодивите са "въплъщение на някоя от понижите енергии, които са поблизо до нас. Колкото и да са низши, те все пак са повисши от нас, защото са в астрала. Те са изпратени при нас от най-висшата енергия, от нашия Бог, защото са се намират по-близо и по-бързо могат да дойдат при нас; изпратени са да ни помагат да развием нашите духовни заложи и да се усъвършенстваме, за да преинем заедно с тях на по-висше енергийно ниво."¹⁴

Приведените примери-описания ясно показват, че развитието на представите за този тип демонични същества се осъществява под съвместното влияние на няколко фактора. Като наследени от фолклора разпознаваме не само названието, но и амбивалентната им същност, макар че последната се осмисля по нов начин. Те се

¹² Пак там, с. 43

¹³ Интервю с екстрасенса Росица Христова Митева, род. 1959 год. в гр. Ямбол, обр. висше, строителен инженер, зап. през 1993 год от И. Тодорова. Сведенията са дадени по време на сеанс, в който екстрасенсът-контактър разговаря с "Висшите енергии" и отговорите на моите въпроси получавам директно от "тях". В случая е важно също и сведението, че след среща с "астралните тела" "те" съветват човека да се изкъпе веднага, за да не проникне "лошата енергия" дълбоко и да не обърка психическото му и физическо състояние. Запалена свещ в стаята на контакта предпазва от подобни нежелани срещи.

¹⁴ Интервю с екстрасенса Христо Иванов Георгиев, род. 1946 год. в гр. София, обр. икономически техникум, счетоводител, зап. през 1995 год от И. Тодорова.

описват като едновременно отбягващи хората и търсеци контакт с тях, като астрални тела, които се материализират само пред изпадналите в негативни емоционално-психически състояния хора и като енергии, изпратени от Бог, за да ни подпомогнат по пътя на духовното усъвършествуване. Вероятно под влияние на каноничната християнска интерпретация се е утвърдил “низшия” им статус в йерархията на “енергиите” и “астралните” тела, защото дори в позитивната им характеристика присъствува определението “низши енергии”. Съвършено ново и съвременно по звучене е описанието на външния им вид. “Енергийната” същност на самодивите и вилите се разбира в контекста на изграждащия се в последно време концептуален модел на хората свързани с паранормалните явления и в логиката на неговата понятийна парадигма.¹⁵

В заключение бих искала да кажа, че наблюденията върху трансформациите на този тип човешки представи в контекста на променящата се социокултурна среда има смисъл за адекватното представяне на културните реалии в тяхното гъвкаво динамично битие.

¹⁵ За концептуалния модел на съвременните екстрасенси и механизмите, по които се оформя неговата вътрешна смислова логика виж у **И. Тодорова**. Паранормалните явления в периода на преход (по материали, документирани през последните няколко години в България и Югославия) - В: Преходът в България през погледа на социалните науки, Академично издателство “Проф. Марин Дринов”, София, 1997, 141-161

The World of Demons in Stories and Images

Iveta Todorova - Pirgova

In this paper are analyzed some historical changes of human notions and perceptions about demonic creatures from the ancient times till the present days. These notions are considered as related to an analytical dichotomy inherited / assumed in both the rural and the urban context. The world of demons has always been “densely populated” although one sort of its “inhabitants” could be replaced with another or could be described in another way by the different generations in different historical periods. In the very beginning, many of the “present” demons were Gods, but were very rarely perceived only in a positive sense. The idea of their ambivalent nature has motivated human activities in two directions: a) a person (or a community) had to express respect and gratitude for assistance rendered; b) a person (or a community) had to protect “unwise people” from harmful influences. After the establishment of the monotheistic religions with Holy books, the establishment of the monotheistic religions with their Holy books, the “place” of demons was strictly fixed. Regardless of their origin, essence and functions, demons were considered as God’s antagonists, as associated with Devil and his assistants. So to express respect toward demons is not only unnecessary but also heretical. People just had to be preserved from demonic temptations of the “evil”. Folkloric concepts and interpretations connected with demons are rather different from the canonical religious ones. Religious images and ideas are accepted and adapted in folklore, but they are transformed in a central way. In folklore texts demons continue to exist with their ambivalent nature. This nature provokes a certain type of demons / people relationship realized first of all in ritual practices. Demons “live” even today in their specific places and participate in determining (or changing) a human life, although “modern” demons can have a quite different appearance and different kinds of activities, especially in big cities. Their contemporary descriptions can be impacted by some scientific, theosophical or individual understanding of some “strange” religious doctrines. Explanations of demonic existence could be influenced also by some “new scientific descriptions”, as for instance, para-psychology psychotronics, etc. So, some of the old images of the demons are perceived but some of them are modified in order to be adapted to a contemporary socio-cultural situation. The authoress endeavours to observe and analyze such a process using as an example one of the most popular demons among the South Slavs, the so-called vila (samovila, samodiva) documented from the last century in the last few years, among the people with so-called extraordinary abilities, the authoress makes conclusions on the specific transformations of the ideas and images of vila, samovila as reflected in folk stories about these demonic creatures. The way of speaking about them is also changed in order to be understandable in a new cultural environment. The examples which are used in the paper are drawn from Bulgaria, Serbia and Croatia and they are given in the respective languages, without translation.